

ÁCS MARGIT

Sebzett családok gyermekei

Nádas Péter: Világló részletek I–II.;

Vári Fábrián László: Vásártér

I.

Nádas Péter nagyszabású művének műfaját nehéz lenne egyértelműen meghatározni. Emlékirat? Dokumentum- és kulcsregény? Egy befejezetlen önéletrajz családtörténeti szakasza? Jól érzékelhető az olvasó számára, hogy az író tudatosan elkerüli a prózaírás formai sémáit, mindent, ami reguláris műfajokhoz kötődik. Az ezerkétszáz oldalnyi szöveget egyetlen fejezetcím, oldaltörés, üres sor sem szakítja meg, mert a fejezetekre bontás nyilvánvalóan mesterséges beavatkozás volna az emlékek és kommentárok fonadékába, a meditáció spontaneitásába, a nyers igazmondásba. A nyomtatott szövegnek a lehető legtermészetesebben kellett rögzítenie azt a folyamatot, amely az ember fejében végbemegy, amikor hagyja, hogy feltámadjanak emlékei, birtokba vegyék agyát. Eseménytöredékek sorakoznak fel, amelyek az elbeszélő számára töredék voltakban is tökéletes alkotórészei a világegésznek, a visszafelé és előre megnyitott időnek, az életének. Az asszociációk, amelyek óhatatlanul felbukkannak e végtelenített meditáció során, és egymásnak adják át a tudat terét, ugyancsak töredékesek, s közéjük illeszkednek azok az utólagos konkrét információk, amelyekhez a felidézett események jelen idejéhez képest sokkal később, esetleg éppen e könyvhöz végzett kutatások, emlékiratok, jegyzőkönyvek, hivatali akták, levelek tanulmányozása révén jutott a szerző. Ezek az ismeretek is ott sodródnak a látvány-, szag- és szóemlékek között, az egykori felismerések, sérelmek, hiányérzetek, haragok forgatagában. A váltás a töredékek – a könyv címének szóhasználatával: a *részletek* – között sokszor oly sima, oly hangsúlytalan, hogy egyetlen bekezdésen belül lépünk át a másik időbe, más helyszínre, más emberek közé. A váltás azonban, éppen látzólagos szenttelenségével, nemegyszer az elbeszélő történet tragikumával szembesít. Ártatlan családi jelenetek leírása vagy elvont eszme-futtatás közepette valamelyik szereplő iszonytató sorsa tárul fel, vagy például az író születésének körülményeit köznapiasan ismertető leírást megszakítja hirtelen egy lengyel zsidó falu kiirtása számadatokkal, az öldöklés módjainak részletezésével. Az író pontosan bemért ütessel sújt le. Azt közli ezen a tüntetően tárgyyszerű módon, hogy a bestiális borzalmak nem egy másik világban történtek és történnek, egy másik emberi fajjal, ahogy eltompultan vagy önvédelmi reflexből hinni szeretnénk, hanem egyidejűen boldog vagy unalmas perceinkkel, és éppoly mindennapi, mint bármi más az életünkben. Velünk történnek és általunk, erre születünk, amikor születünk.

Elbíbelődvén ételek készítése módjával, építészeti vagy bútordívatok fejtegetésével, női cipőkkel, kislánybarátságok érzelmi változásaival, apja természettudományos magyarázatainak felidézésével, a nagy család bonyolult kapcsolati hálójával, ismert emberek emlékirataival vagy akár a terráriuma hullóinek tulajdonságaival, Nádas Péter felsorolhatatlan bőségben árasztja a lapokra az ismereteket. A mozaikos-fonadékos szerkezet lehetővé teszi számára, hogy valamennyit jelentősnek tüntesse fel, pontosabban egykori valós jelentősége szerint tárgyaljon minden „világló” részletet. Olykor túlírtnak, tetszelgőnek találhat az olvasó egy-egy szórészálhasogató leírást, kimódoltnak egy-egy esszébetétet, ám kevés kivétellel ezek is jó olvasmányok, csak éppen e pontokon kihagy az izzó feszültség, amely átjárja és egyben tartja a kétkötetnyi szöveget.

Joggal gondolnánk, hogy a rengeteg szereplő azonosítását megnehezítheti a folytonos mozgás az időpontok és helyszínek között, ám az ellenkezőjét tapasztaljuk: a népes család és a környezet tagjaihoz több időből származó esemény vagy megnyilatkozás tapad, gyakran egyszerre kirajzolódik életpályájuk, nem egy esetleges, könnyen feledhető epizód szereplőjeként sodródnak tova. Persze így is sort kell keríteni bizonyos momentumok megismétlésére, emlékeztető utalásokra, amelyeket az elbeszélő jó érzékkel helyez el, szinte nem is az olvasó kedvéért, hanem hogy a soron lévő részlet hiánytalanul megvilágosodjék.

A természetes közlés és a bensőséges meditáció benyomásához hozzátartozik, hogy minden szereplő a valódi nevét viseli, nincs áttétel, s így számos pontján e mű történelmi dokumentumnak is tekintendő, hiszen mind az író családjában, mind a család kapcsolatrendszerében meglepő gyakorisággal fordulnak elő a magyar és európai történelem ismert személyiségei. Ez nem a legfontosabb komponense a könyv jelentőségének, ámbar hozzájárul olvasói érdekeltségünk fennmaradásához, s ez egy burjánzó, megszakítatlan szövegterengés esetében nem árt. A szereplők nyílt megnevezésével, a hiteles földrajzi és utcanevekkel az író a megingathatatlan szándékát nyilvánítja ki, hogy amennyire csak lehetséges, pontos legyen, az emlékek felidézésében is, és értelmezésükben, megítélésükben is. S ennek az igazmondásnak az izgalma átragad az olvasóra, aki tanúvá avatódik egy kényes és fájdalmas vizsgálati procedúra folyamatában.

Nádas Péter egész írói pályáján jobbra abból az életanyagból merítette műveit, amelyet e két új kötetben előtár. Emlékekből építkezés, intenzív családi, baráti, szerelmi viszonyok, konfliktusok, filozófiai-etikai-politikai aspektus az élet megéléséhez; sőt, egyes figurák akár az *Emlékiratok* könyvéből, akár a *Párhuzamos történetek*ből is ismerősek lehetnek. Csakhogy azok – regények. Fikcióval elegyített az élményanyag. Itt, a *Világló részletek*ben pedig az író személyes és állandó jelenléte háttérbe szorít minden olvasatot.

Nagyon bátor vállalkozás.

Egészen kicsi gyermekként élte meg a német megszállást, a nyilas terrort, az ostromot. Az előhívott emlékképeket kell beillesztenie a felnőttek által az évek során elbeszélte helyzetekbe, tehát voltaképpen nem szorosán vett emlékezésről, hanem a felnőtt családtagok emlékei alapján elvégzett rekonstrukcióról van szó. Karon ülő korában bombatalálat érte a házat, amelyben laktak, anyjával együtt zuhant a mélybe a leszakadó lépcsőházban, a megnyíló fal erős látványemlék maradt benne. A család nem hiszi, hogy bármire emlékezhet, és írás közben tépelődve, kínos aprólékossággal egyeztetni az időpontokat, a valószínű helyszíneket, hogy hitelt szerezzen az emlékképnek. Az apró emlékvillanások biztosítják, hogy bár a gyermek nem tudhatta mindazt, amit a család átélt a veszteséges időkben, nem az ő szemén keresztül látta az író a világot, a jelenlétét mégis érzékelnünk kell mindvégig, s emiatt úgy rögzülnek bennünk e néhány év eseményei, mint az ő életének története. A rokonok csillagos házba kerülésének, tulajdonaik elvesztésének drámai epizódjai egyfelől, apja és anyja illegális tevékenységének eseménysora másfelől. Az apa társaival hamis papírokat gyárt egy családtagjuk pinceműhelyének elfalazott részében, hónapokig bezárva, életveszélyben, hiszen mindnyájan ottvesznének, ha az őket ellátó személy lebukna, vagy megölné egy aknarepesz. Irtózatosságot követel ez a tevékenység mindenkitől, az anyától is, aki maga is hamis papírokkal bujkálva közvetíti az előállított igazolványokat sógornője, Magda segítségével. A kommunista ellenállás tagjai mindnyájan, szigorú konspirációs szabályokkal megkötözve. Azzal, hogy embereket mentenek, megsértik ezeket a szabályokat, és később, a háború utáni igazoltató eljárásoknál erről hallgatniuk kell, mert a pártfegyelem megsértése büntetendő, akkor is, ha életüket mentett meg a szabálysértés által az elkövető. S ez nem abszurd írói ötlet, ez volt a valóság, ez készítette hazudozásra Magdát, az író nagynénjét az emlékiratában. Nádas László, az apa skorbutot kap a pincelétben. A bezártságuk mértékére jellemző, hogy egy hordóban glicerint tartanak, arra az esetre, ha valamelyikük meghalna, hiszen a holttestet nem hozhatnák ki a falon át. Abszurditás ez is, a gyakorlatiasság abszurdja. De a legabszurdabb, hogy ez az erős lelkű ember, aki mindezt a kint kibírta, s korábban kibírta, hogy mint lefogott kommunistának, csontjait törték a pribékek a Hadik laktanyában, a pártja uralmának tíz-egynéhány éve alatt úgy felőrlődik, hogy öngyilkosságot követ el. Eredetileg a fiait is „vinni” akarta magával. „Állt az alvó öcsém felett a pisztolyával, és nem volt képes lelőni. Ezt írta aztán a záradékban. Ha velem kezdi, talán sikerül neki.” A mű elején, a 13. oldalon áll ez a pár mondat, megalkotva egy olyan gravitációs teret, amelyben valóban minden részletnek súlya van.

Az ostromot követő hónapok már a gyermeki tudatban is több nyomot hagytak. Hang- és szag- emlékeket. Hullabűz a romok alól. Mindenki állandóan jövés-menésben van, s ott végzi el a dolgát, ahol tudja, tehát mindent átjár az emberi ürülék és vizelet szaga. Fagyott holttesteket húznak szánon a gyűjtőhelyre. Mancsi híd, végtelen gyaloglások át a hídon, a három-négy éves kisfiú a deszkák közt lelát a folyóra, amelyen jégtáblák úsznak, s ő látni véli a hullákat is, amelyek a hídrobbantáskor kerültek a Dunába. Esténként sikolyok: vetkőztetők és rablógyilkosok támadásának áldozatai sikol-

tanak. Emlék egy tömegjelenetről, amikor valakit meg akartak lincselni a felrobbantott híd lábánál, s a gyermek borzadva nézi anyját, aki magán kívül ordítva fékezi a tömeget, de ő maga is idegenné, félelmetes fúriává válik kislánya szemében.

Az, hogy átélte az ostromot, „az ostrom százkét napjának folyamatos humán katasztrófáját”, nyomot hagyott egész valóján, ahogy alighanem minden sorstársáén is. A pusztulás képei és tapasztalatai ostrom utániak, de egybeolvadnak az előző hónapok fojtott rettenetével. Az emlékek érzékszerviek inkább, csak hogy a gyermek érteni is akarja a dolgokat, lázasan hallgatózik a felnőttek beszélgetéseinél, mindent megfigyel. A szavak jelentése kezdetektől zavarba hozza, különösen az összetett szavaké. „Vérhasam van” – nem tudja elképzelni. „Beköpi” – a lefogott elvtárs vajon mit köp be és hogyan, elvégre a légy köpi be a húst. „Kitartott nő” – őt magát egy cselédjük hisztérikus rohamában az emeleti gangról tartotta ki a mélység fölé, bizonyára a szomszédnővel is ezt tette valaki, de miért?

A gyermekek szaglása érzékenyebb még, mint a felnőtteké. Nagyon hiteles, hogy az író emlékezetében a kilométerek hosszán át való gyalogmenetek fáradtságán kívül a szagok maradtak meg legerősebben, bűzök és parfümözött nők kellemes illata. Hiteles a szavak suta logika szerint való értelmezése is, különösen Nádas László fiától, hiszen az ő precíz magyarázatai a világ természet-tudományos jelenségeiről óhatatlanul beleszuggerták a gyerekekbe, hogy mindennek oka van, és minden megismerhető. Később, de még gyermekként, tízévesen jött rá, hogy apja hite az objektív világ abszolút rendjében összefügg kommunista voltával. „...ha ő kommunista, akkor én is kommunista vagyok, vagy annak kell lennem [...] Holott akkor már nem egy alapos érvem akadt a kommunistaságuk ellen. Ügyeltem, ne az legyen az egyetlen mintám, amit ők csinálnak. [...] De ettől kezdve, mintegy három éven át, valósággal rogyadoztam a fiú kötelezettség súlya alatt. Hogy ilyen meg olyan a kommunista ember, mérlegettem, s akkor én miként tegyem, hogy én ilyen kommunista ember legyek.” Az apa szellemi hatása mellett az anya viharos természete jelent roppant kihívást a gyermek számára. „Nihilizmusra hajló anyám – jellemzi őt az író. – [...] Megannyi relativizáció, szóvirág, túlzás, játék a szavakkal, játék a hangsúlyokkal [...] Nehezteltem rá ezért.”

Az anya, Tauber Klára vérmérséklete erős kontraszt az apai ág, a Nádas testvérek súlyos gátlásokat leplező kimérett, fegyelmezett, racionális modorához. „Családunkban minden bizonnyal azért jár élvezettel teli nevetés a szórszálhasogató diskurzusokhoz, még a dühöngésekhez is, mert a családi tudatban a cáfolat, a kritika, a gúny, az élc és a kétely éppúgy a megismerés természetes alkotórészeként fungál, mint a hipotézis, az állítás, a bizonyítás, a dokumentáció és az érvelés.” Ez a rártartó intellektuális, a megismerés kultuszát megvalósító légkör kezelhetővé teszi, hogy a családtagok egy része illegális kommunista, majd a negyvenes, ötvenes években a diktatúra intézményeinél – akár az ÁVH-nál is – vezető tisztségeket tölt be, más része pedig a módos, majd kifosztott polgári kaszthoz tartozik, konzervatív liberális hagyománnyal. A Nádas testvérek apja, Nádas Adolf Arnold brutális ember és tehetségtelen birtokos volt, gömör sídi birtokát végül felesége mentette meg, ott nevelődtek jórészt a testvérek is. Az apjuk kegyetlen veréseinek következtében sem sírni, sem nevetni nem tudtak rendesen, visszanyelt, torokhangú a nevetésük, és szűkölkő, vinnogyó hangon sírnak. Ezzel szemben Tauber Klára szertelen, vidám természete legendás, még haldoklását is végignevetgéli. A Tauber család távol áll a Mezeiek-Nádasok társadalmi státusától: Tauber nagypapa aranyműves segéd, és kispolgári életkeretet tud csak biztosítani feleségének, Nussbaum Cecéliának és lányainak. No, ez a nagymama az igazi kakukktójas ebben a felvilágosodott környezetben: ő faluról származik, ortodox zsidó közösségből, megveti a szokásokat elhagyó zsidókat, ahogy a „gój” szomszédait is. Hatalmas érzelmi megnyilvánulásai vannak: „Alakításaival tetemes fájdalmat okozott önmagának. A két szememmel láthattam, mit jelent egy ember életében a ritualizált fájdalom. Mindazt, amin ötezer év sem segíthetett, mindazt, amire az idők végezetéig nem lesz gyógyír. Amire nincs bocsánat. Örökös emlékeztetés volt valami olyasmire, amire már nem emlékezünk. Egy olyan univerzalizált fájdalom volt, amivel kis eseti fájdalmait sikerült mértéktelenül megnövelnie...” Mindazonáltal itt, a városban a rituális szabályokat azért már ilyen-olyan okból ő is áthágtá, szinte öntudatlanul. Ha a fiú számára érzelmi kihívást jelentett az édesanyja viharos temperamentuma, sokszorosan azt a nagyanyja túlcsonduló lényé. Ha minden kötődése ellenére idegenkedett az apja szagától, „férfiszagától”, sokszorosan irtózkodott nagyanyja testiségétől, a zsíros, bűdös hajkefétől, amivel a göndörödő haját akarja kisimítani, ne legyen túl szép, nehogy úgy végezze, mint az egyik unokatestvérük. Állandóan piszkálja nagyanyját, provokálja, háború dúl közöttük, pedig ő tölti be

a kedvenc unoka státusát. Mégis beivódott ez a nagymama Nádas Péterbe, érezhető élvezettel idézi fel lényét, szavait. A jiddis és pesti nyelv egyvelegét. (*Azeszpónem, nesüge, nimand, sparhelt, szekánt, buksza, gezeresz, szaszzerol, hohmecol, smúzol, lébecol, lamentál, svihák, überol, sóher* stb.) „Ott álltam négyévesen vagy ötévesen, [...] a magam kis emocionális rendszerére akartam ráépíteni a magam rasszista gyalázatát. Nem tudomásul venni, hogy ő is én vagyok. Nem tudomásul venni, hogy az ember egyszerre sokféle hagyomány konvenciójából van összerakva.”

Az apai ágon a dédapja, Mezei Mór és az ő testvére, Mezei Ernő rendkívül jelentős politikai szerepet tölthettek be a 19–20. századforduló táján. Mezei Mór Eötvös báróval együtt kidolgozta a zsidók emancipációjáról szóló törvényt. Tisza Kálmánnal, Jókai Mórral tarokkozott a szabadelvű klubban. 80. születésnapján küldöttségek ünnepelték, Tisza István a munkásságát méltató levélben gratulált neki. Felsőházi tagsággal kínálták meg – nem fogadta el, visszásnak érezte volna. Testvére, Mezei Ernő Kossuth ajánlásával lett a Függetlenségi Párt képviselője, később is levelezett Kossuthal. A vele való kapcsolat Sátoraljaújhelyen alapozódott meg, amikor Kossuth Lajos kosztosdiák volt apjuknál, az író ükapjánál, a kocsmárosnál. Mezei Ernő Herzl Tivadarral is levelezésben állt, és nevezetes interpellációját, amelyben felröptette a kormánynak a tiszaezlári per kapcsán felkorbácsolt indulatok fékezésében elkövetett mulasztását, teljes terjedelmében közli az író. A beszédet fegyelmezett tárgyilagosság, mértéktartás jellemzi, egy kortárs emlékezése szerint „[g]lyönyörű beszéd volt”, mégis „[a] szabadelvű párt fagyosan viselte, a szélsőbalon pedig csak az antiszemita voltak hangosak”. S Nádas hozzáteszi: „Mezei beszédhelyzetében a magaméra ismerem. A köztes pozíció családi kísértete lép elő belőle. [...] Tisza miniszterelnök, akinek egyébként az volt a sommás véleménye, hogy zsidókérdés nem létezik, ilyen fogalmat ő nem ismer, annyira csökönyösen ragaszkodott a liberális alapideákhoz, az egyenlőség ideájához, a judícium ideájához, a hatalmak szétválasztásának elvéhez, ezeket olyannyira univerzálisnak tekintette, hogy a cselekvéssel némiképp tényleg megkésétt.”

Ilyen hagyományra támaszkodva a család szabadelvű konzervatív nézeteket valló tagjai nem sokat foglalkoztak a zsidó eredettel. Az író szülei pedig kommunistaként végképpen kizárták életükből e szempontot. A fiú így tanácstalanul fogadja, ha lezsídózzák. „Nem tarthatom magam olyasminnek, ami nem vagyok. Kicsi gyerekként nem azért nem tartottam számon származásomat, mint ha eltitkolták volna, vagy gyengeelméjű lettem volna, egyszerűen nem számoltam vele.” A szülők egyöntetűen megvetnek mindenféle rasszizmust, nacionalizmust, de különbség van köztük a patriotizmus tekintetében. Az apa, mint minden érzelmi megnyilatkozást, idegenkedve szemléli, az anya azonban nyíltan kimondja: azért nem engedi fiát orosz tannyelvű iskolába, mert magyar gyerek magyarul tanuljon. Különös, hogy a szülők megengedik egyik kedvelt háztartási alkalmazottjuknak, Németh Rózsának, hogy megkereszteltesse és a Pozsonyi úti református gyülekezetbe hordja a fiút. A fiú a keresztútról tanulva azzal tér haza a hitoktatásról, hogy gyalázza a zsidókat, akik megfeszítették Jézust, és ekkor anyja a tükör elé állítja: tessék, itt van egy zsidó. Ez a gesztus idéződik meg vagy tíz évvel később, akkor már a fiú él vele. A svábhegyi iskolában hosszú megfélemlítés, verések, bántások után a durván zsidózó osztálytársnak odavágja: „Akkor itt van neked egy mocskos zsidó” – és üt. És ezzel véget vet az üldöztetésnek. Ám hogy a váltások milyen beszédek tudnak lenni e kompozícióban, jól bizonyítja, hogy e ponton hirtelen Kisorosziban találjuk magunkat, ahol a fiatal Nádas Péter férjezett asszony szerelmével, Magdával él, és a helyi református pap, lelki atyjuk nem tud mit kezdeni ezzel a valláserkölcnek ellentmondó helyzettel, bár szeretettel látogatja őket. Végül leleményesen és nagy boldogan megtalálja a *Szentírás*ban azt a passzust, amelynek alapján büntetlennek nyilváníthatja a szerelmeseket. Németh Rózi protestantizmusa nem maradt tehát folytatás nélkül, és fogas kérdés, hogy kicsodának is mondható „köztes pozíciójában” a Nádas szülők gyereke.

A túlélők lelkifurdalásával őrzi tudatában ezek és ezek elpusztításának adatait. A zsidótörvények „vértelen” szörnyűségeit is. Barátja anyja Budapestre utazott, közben meghozták a rendeletet a zsidó egyének utazásának korlátozásáról, s a fiú soha többé nem találkozott anyjával. A zsidó földbirtokok elkobzása is fejbe vágja a mai olvasót: a normális civil élet légkörébe illeszkedve jól átélhető, mit jelentett a teljes kiszolgáltatottság a hatalom kényének-kedvének. Nemcsak a zsidó holokauszt nehezedik az író lelkére, ő mindenféle áldozatot gyászol. A vernet-i tábort azért kutatja fel, mert innen szöktették meg az apját, Magda nagynénje férjét, Aranyossi Pált – a Rundschau főszervezőjét (amely az antifasiszta népfront legjelentősebb lapja volt) – és Rajk Lászlót is. Ám a si-

keres szökés mellett ott áll az a tény is, hogy ebből a táborból indult egy halálvonat több száz nővel és gyerekekkel, akiknek csak töredéke érkezett meg a francia vasúthálózaton való vég nélküli kitérők, ácsorgások után a birkenauai táborba. „Nem tudom, mi vezet, nem tudom, hova vezet. Nem kíváncsiság. Életem végéhez közeledve immár alig maradt kíváncsiság. Érzelmileg minden bizonynal hasonló ahhoz az állapothoz, amely századokkal korábban a zarándokokat vitte ismeretlen utakra. Bűnökért vezekelni, amelyeket nem követtem el. [...] Lélekben védekezni a folyamatos és tömeges emberölés és emberkínzás regresszív antropológiai realitása ellen.”

Kétszázötvenezer fogoly pusztult el az utakon, köztük Radnóti Miklós és feltehetőleg az író egy nagybátyja, amikor a háború vége felé ide-oda hajtották őket gyalogmenetben a táborok között.

A budai Várban székelő Gestapo a várbarlang mélyén, a jégveremben kétszázhusz letartóztatottat tartott fogva, a kínzásokba behaltak tetemeit a télikert teraszáról lökték a mélybe, az író egyik rokonát is. A hozzátartozók csak évek múlva, a háborús bűnösök ellen folyó perekből tudhatták meg, mi történt velük, de a fiú anyja elől eltitkolta az igazságot a család.

Vagy egy egészen vértelen, ám mellbevágó adat: „1944. június 16-án 120 magyar és 130 külföldi író műveit [...] hivatalos ünnepség keretében, a kormánybiztos, valamint a német kulturális attasé jelenlétében bezúzták”. 22 tehervagon rakományát, 447 627 kötetet. Köztük Mezei Mór és Mezei Ernő valamennyi könyvét.

És a pusztítás nem ért véget a nácizmussal, a háborúval.

A családot közelről érinti a Rajk-per, hiszen a forгатókönyv szerint Rajkot a vernet-i táborban szervezte be az ellenség, ahol a magyar kommunisták mind együtt voltak vele, köztük Aranyossi Pál és barátja, Münnich Ferenc, valamint az író apja, Nádas László. Joggal tartanak a letartóztatástól. Aranyossit az író vélekedése szerint Rákosi védhette meg, mert ő híres francia írók dedikált műveit juttatta el neki, amikor a szegedi Csillag börtönben raboskodott. De nem lehet véletlen, hogy Aranyossi demenciája, amely rövidesen elhatalmasodott rajta, a per idején kezdődött.

Nádas László Gerő Ernő támogatását élvezve, ő vitte át a Jóvátételi Hivatalból, ahol a 300 millió dollár értékben megszabott jóvátételi szállításokért felelt, a Közlekedésügyi Minisztériumba. Tauber Klára a Népjóléti Minisztériumban töltött be vezetői állást. A legfelső vezetést ellátó titkos telefonvonal be volt kötve a lakásukba is, a letartóztatás esélye mégis állandóan a fejük fölött lógott. Tudhatták, hogy a Rajk ellen felhozott vádak hamisak, tényszerűen tudták a perben felhozott hibás adatokból. Tudhatták, amit az író csak később tudott meg, hogy milyen borzalmas kínzásokkal veszik rá hű kommunista társaikat beismerő vallomásra az ávósok. Kojcsa Ilona nem volt hajlandó elismerni, hogy áruló, rokkontra kínozták, és ő még akkor is úgy bízott a pártban, hogy egy zsebkendőre írt levelet Rákosinak címezve, hogy felvilágosítsa a szörnyű tévedésről. Tudhatták, hogy a pribékek között a régi politikai rendőrség verőlegényei, egykori nyilas gyilkosok vannak. Tudták, hogy pártjuk pontosan ismerte a kilétüket, amikor szolgálatra alkalmazta őket. Nem lehetett könnyű mindezzel szembenézni, ők mégis kiegyeztek a tényekkel. „Valami olyasmi alól kellett volna kibújniuk, amit ők maguk teremtettek meg, hiszen terror nélkül nem működött volna az elképzelésük.” Az anya munkája látványosan hasznos volt, a gyermekvédelmet, a védőnői szolgálatot szervezte országszerte, Benke Valériával dolgozott együtt, a feladatok elvégzésébe vetette bele magát, és e lelkesedés közepette nem firtatta, hova tűnt Rajk Júlia és a kislánya, Lacika, akinek egyébként kölcsönadták a szép, csipkés családi vándorpólyát, amit aztán az anya, ki tudja, hogyan, vissza tudott szerezni. Lacika pedig sok-sok évvel később bukkan fel újra Nádas Péter életében mint a Szabadság-hegyi Óra-villában megforduló ellenzéki kör egyik alakja, ugyanis a közelebbi múltból származó emlékek is ott úszkálnak az író tudatában a távoli múlt részletei között.

A családtagok egy részétől elveszik a lakásaikat, társbérloket költöztetnek be hozzájuk, más részének meg kiutalják a kitelepítettek villáit. Az anya plebejus indulattal dühöng az előjogokat kihasználó párttársaira és rokonaira, de ők maguk is elfogadják a volt Perczel-villát a legfelső pártvezetők szomszédságában, a Svábhegy állandó fegyveres őrizet alatt álló részén. Igaz, soha nem lakják be a villát, nem szeretik, a kert ritka növényeit nem gondozzák. Nemcsak elfoglalt mivoltuk miatt történik így, hanem azért, mert mindkét szülőnek hirtelen meginog a pozíciója. Tauber Klára egy tanácskozáson nyíltan konfrontálódott Rákosival, Nádas László meg hivatali intrika áldozata lett, sikkasztással vádolták meg, legalábbis ez a konkrét ürügye félreállításának. Eközben az anyánál mellrákot diagnosztizálnak, s a második műtétje idején a kisebbik fiú, az író öccse is súlyosan megbetegszik, hónapokig ágyhoz köti a csontanyag pusztulása, és csak a járógép teszi újra moz-

gásképessé. A serdülő fiúra nehezedik a háztartás, a beteg anya ellátása, az öccse cipelgetése, felügyelete, s emellett saját drámai helyzete a svábhegyi iskolában, amelyben a hegy lakóinak szociális rétegzettsége miatt – a volt gazdasági cselédek itt maradt részétől a betelepedett káderekig terjed a skála – napi tapasztalat az egész társadalmat felszabdáló ellenségesség. Szüleire nem számíthat konfliktusai közepette, de hiszen mindig is, kora gyermekkorától magában dolgozta fel, ami érintette, ami történt vele. Szülei ugyanis teljes lényükkel egymás felé fordultak. „Iszonytató ereje volt a közösségüknek. Nem értem közējük. Vannak ilyen házaspárok, ezek szimbiózisban élnek.” Magányosan kellett megbirkóznia a szülők kommunista meggyőződésének és a pártjuk iránt való opportunizmusuknak morális összeegyeztethetlenségével is. „Bezártak az általuk ápolt látszat politikai szerkezetébe, hogy kizárjanak a saját realitásomból.” Szokatlan reakció e helyzetre a megértés egy serdülő fiú részéről. A fiú csak figyel, nem lázad. Eleinte nem fogja fel, hogy miféle bűnökben cinkosok a szülei, a kékcédulás választások „csínytevését”, amelyről kihallgatta a felnőttet, úgy pletykálta el egy családi barátának, dr. Rendl Sándornak, hogy nem értette meg, amit az idősebb ügyvéd a demokrácia felszámolásáról ekkor mondott neki. Később persze szaporodnak tapasztalatai a szülei életének hazugságairól. A lázadás elmaradása mégis érthető: az anya halála, az apa testi-lelki összeomlása türelmet, belátást parancsol a fiúra. A villába költöztek a Tauber nagyszülők is, Nussbaum Cecília szellemileg leépülőben, a nagypapa depressziós – a család és a háztartás egyetlen oszlopa a fiú. Nem csoda, ha ekkora súly alatt megtámadja őt a meningitisz, fél évet tölt öntudatlanságban, majd afáziában a László kórházban, egy visszaesésnél újabb hosszú időt a Heim Pálban is. „Abban a lábadozó állapotban, amelyben én éltem azokban a hónapokban és az elkövetkező néhány évtizedben, nem vitáztam apámmal.” Így a pályaválasztásban is engedett az apai akaratoknak, vegyésznek ment, pedig tanító akart volna lenni, vidéken.

Nem sok idő telt el már az apa öngyilkosságáig.

Lehetett volna az emlékezést ott zárni, a teljes árvaság kezdeténél. De Nadas Péter kissé visszalépve az időben 1956 megidézésével zárja le az emlékezés folyamatát. A felnőtt életre való felkészülése történetét. A világ megismerését. Mert hiszen annak ellenére, hogy olykor a jelenig, az öregedés állapotáig fut előre az időben, a könyve e megismerésről szól.

A szalonnaabálás módjától a Bauhaus belsőépítészeti stílusáig, a kertészeti ismeretektől Nadas László állítólagos sikkasztási ügyének irattári kutatások révén szerzett adataiig a minuciózusan pontos leírások egy hangsúlyosan gondolati térben helyezkednek el. Nem a mű elmélkedő részleteire gondolok – mert ezek csupán a történéseket, helyzeteket előadó epizódokkal azonos súlyú alkotórészek: *világló részletek* –, hanem arra az eszmei-gondolati hálózatra, amelynek ezekből kell kirajzolódnia előttünk.

Az egyik csomópontja e hálózatnak, hogy az író a saját világrajjottének abszurditását, teljes értelmetlenségét éli át, megismervén a születését övező világ tényeit, egyre több tényét az épp abban az időben tomboló bestiális pusztításnak: a zsidók tömegeinek megsemmisítését és az emberi lények lemészárlását fegyverek által. Az emésztő kérdés, hogy mi értelme volt, mire való, hogy megszületett egy önmagát gyilkoló világba, valamilyen formában végigkísérte az életét. Ez a kérdés minden egyes ember esetében feltehető, legfeljebb elfojtjuk magunkban, ő azonban sajátos helyzetében, etikai szigorában nem kerülhette el, hogy folyamatosan szembenézzen vele. „Az értelmetlen kérdésekre, amelyeket ugyanakkor ma sem sikerül nem feltennem, csak akkor lehet értelmesen válaszolni, ha nincsen gondviselés. Ha ellenben egy gondviselő Isten mégis lenni találna, akkor az ember antropológiai adottságainak mibenlétére nincsen magyarázatom.” Olyan Istenünk van – írja Nadas –, „[o]lyan állatias jellegű Istenünk van, aki minden időben mindenki cselekvésének ki van szolgáltatva. Ha nem így lenne, akkor a háborús felek papjai nem tudnák a saját igazságaik nevében megszentelni azokat a fegyvereket, amelyekkel a felek kölcsönösen le fogják egymást mészárolni.” Keserű illúziótlanság kísérti meg az írókat, amikor idéz egy olasz szerzőt, Primo Levit, aki egy auschwitzi fogoly, a torzszülött és gyengeelméjű Elias „sikertörténetét” hozza fel példának. „A humanista kötöttségű torinói körből származó Levi, a kémikus azt állítja, hogy a bestialitáson és a gyengeelméjűségen kívül minden más zsákutcának bizonyult, ezt azonban nemcsak Auschwitzra érti, nemcsak az európai múltra és az európai jelenre, hanem az emberi létezésre, arra a nagyszabású kísérletre, hogy az ember valamilyen magasabb rendű értelmet tulajdonítson a létezésének.” Már nem Levi, hanem Nadas jut arra: „Holnap sem lesz cselekvés, amit az állatias ösztönökhöz kötött Isten ne

SZALAY LAJOS, Alakok bikával és hegedűvel, 1955

ösztönözne. Miért ne lehetne pusztítani az egyetemes szeretet, a közjó vagy az egyenlőség nevében, miért ne kellene.”

Az utóbbi kérdés formájú állítás már a másik gondolati csomóponthoz is tartozhat, ugyanis a *Világló részletek* a kommunista szülők tragédiájának könyve. Nem lehet kétségünk, hogy két makulátlan erkölcsű embert látunk, akik az életük magasabb rendű értelmét a társadalmi igazságosság, a közjó szolgálatában találták meg, és roppant áldozatokat vállaltak eszméikért, de gonosz, romlott hazugságokba keverednek, és nem tudnak kiszállni, nem tudnak olyan döntést hozni, mint Koestler vagy Gyilasz. Lehet, hogy intellektuálisan sem elég erősek hozzá, de ha belegondolunk a negyvenes–ötvenes évek Magyarországaiba, azt kell mondanunk, hogy nincsenek is abban a helyzetben, hogy szakítsanak a pártjukkal. És végig kell nézniük, hogy eszméiket fedezékül használja a terror, megbecsteleníti a jogos társadalmi igényeket kifejező célokat.

Nem először történt így a történelemben, és nem is utoljára. Mindig voltak szentnek, elhivatottnak, messianisztikusnak nevezhető idealisták, akik nagy bátorsággal, önfeláldozóan jobbítani akarták a világot, üdvös célokat neveztek meg, aztán úgy fordult a világ kereke, hogy e célok gyakorlati programokká váltak egy uralkodó, egy komité, egy állam kezében, a hatalomgyakorlás eszközei lettek, és összegyűródtak a terrorral, a gátlástalan vagyonszerzéssel, az emberek megtévesztésével, megkínzásával és legyilkolásával. Sokféle formában ismétlődik ez, minden idealista ember érintett a Nadas szülők drámájában. Ma is ismerős tapasztalat, hogy percmemberkék vagy cégéres gazfickók felélik a kor legbecsületesebb embereinek erkölcsi tőkét. S az is, hogy a csalódott hívek jórészt falazni kénytelenek a gyalázatnak.

Nadas Péter erkölcsi szigora és szinte fanatikus illúziótlansága e háttér előtt válik indokolttá, de bármily érthető is a racionális érvekből felépített víziója a bestialitás és a gyengeelméjűség győzelméről az emberiség antropológiai meghatározottságában, bármennyire igaz, hogy a jóság fogalmával nehéz mit kezdeni a jóság mibenlétének viszonylagossága miatt, az olvasója vonakodik átadni magát e totálisan elutasító világérzésnek. Nem is tehetné, ahogy az író sem tehetette, mert rokonai, környezete, a világ részleteinek leírásakor feltámadt benne az élvezet, a tetszés, a szeretet.

Erkölcsei szigorára s némiképpen annak túlhajtására jellemző az a részlet, amelyben a történelmi allegóriákról mint alkotói tévutakról elmélkedik. Tizennyolc évesen ő is regényt akart írni a katarokról, más néven albigensekről, vagyis a „tisztákról”: „szüleim erkölcsi és fizikai pusztulása lebegett a szemem előtt”. De visszatartotta, hogy „[h]asonlított és hasonló nem egyezett volna. Mindenkivel ez történt, aki mégis belevágott [...] Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Örkény Istvánnal, Sántha Ferencsel, Sütő Andrással, mindazokkal, akik történelmi analógiákra hagyatkozva, mintegy allegóriákban igyekeztek úrrá lenni a cenzúrán és az öncenzúrán, s főleg a saját kommunista vagy szocialista utópiájukat illető téveszméiken [...] megnevesítették az elnyomásnak azt az újkori formációját, amitől szenvedtek, ami ellen a műveltségük és a hagyományos szabadságeszméik nevében tiltakoztak, vagy ha nem is merészeltek tiltakozni, disznó módján kollaboráltak, elfeküdtek, élvezettel fetrengtek a sáros pocsoltyában, fogadásokra jártak, kis privilégiumok fejében fontoskodtak, gazsuláltak, kitüntetések vettek át, de azt szerették volna, hogy legalább művük allegóriája tiltakozzon helyettük.” Az az író, aki a nácielleni ellenállás kérdésében leírta: „[a]z önfeláldozás azonban nem számonkérhető”, egy másik diktatúra éveire mély megvetéssel nyilatkozik idősebb kollégái kényszer szülte életstratégiájáról, feltételezve, hogy élvezettel fetrengtek morális fertőjűkben. Az író, aki szülei utópiához kötődő téveszméit fájdalmas szájalommal szemléli, ezen írók küszködését korábbi eszméik teljes érvényvesztése ellen, lám, sommásan elítéli. Ha az olvasó megfontolandónak, sőt találónak tartja is a politikai-történelmi allegóriák áligazságairól mondottakat, és tiszteli is Nadas Péter konzekvens magatartását a Kádár-rendszer ideje alatt, nem szűnik méltányolni azokat a szellemi ébresztést végző jelzéseket sem, amelyeket az említett művektől – alkotóik vitatható, netán elítélendő gesztusaitól függetlenül – annak idején megkapott.

A gondolati hálózat zárópontja az 1956-os forradalom mibenlétének, történelemben elfoglalt helyének, valós természetének és a nyugati támogatás elmaradásának illúziótlan értékelése. Nadas Péter illúziótlansága nem a szenttelen kívülállóság. „Nekem ugyan a pályámat, sorsomat szabta ki ez a két hét a maga formátumával és fátumával, mégis őszintén megértem a sokoldalú értetlenséget, a tanácstalanságot és tartózkodást. Nem a közöny műve volt, nem a történelmi emlékezet kínos kihagyása, hanem inkább egy olyan jellegű józan óvatosság műve, amivel érzelmileg a nem egészen helyénvaló és erkölcsileg kissé kétes dolgok felé fordulunk. A magyar forradalom nemcsak

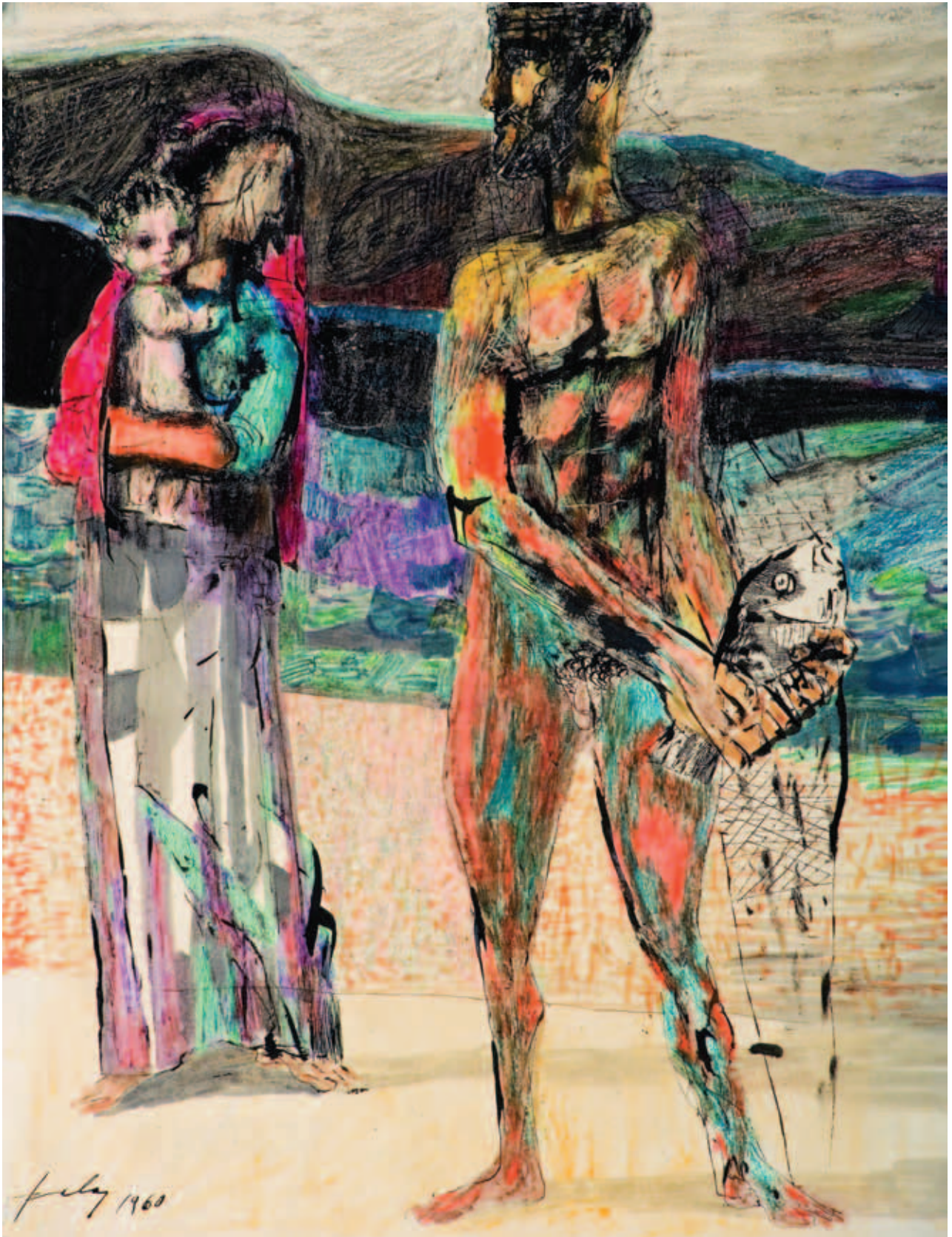
külföldön él bizonytalanul a köztudatban, a magyar közvélekedésben legalább annyira.” E bizonytalanság okát Nádas Péter abban látja, hogy kommunista körökben indult meg a szellemi forrongás. Viszont a tömegmozgalom, „amely Budapest utcáin azon a kedden aztán be is mutatkozott, magába szippantotta, majdhogynem nyomtalanul tüntette el a megújulásra nem képes, ezt azonban belátni nem tudó kommunista értelmiségi rétegmozgalmat”. E kétféle mozgalom nem bizonyult kompatibilisnek – állapítja meg. „A magyar forradalom egyszerre aratott győzelmet és szenvedett vereséget, s az ilyen kétértelműséget nem szívesen veszi be az elme.” Külpolitikai jelentőségét az adja, hogy a hidegháborús fenyegetettség közepette a nagyhatalmaknak szembe kellett nézniük az atomháború tényleges veszélyével, és Eisenhower elnöknek meg kellett üzennie Hruscsovnak, hogy nem kívánja megsérteni a szovjet birodalmi érdeket. „...a magyar forradalom az utolsó európai forradalom. A forradalmak több évszázadra nyúló korszakának romantikus és idealista történetében kínos és véres lecsengés. [...] Szabott keretek között gondolkodik azóta a gondolkodás. Isten nincs, illetve szabad választás kérdése, hogy van-e. Utópia nincs, hiszen láttuk, hová vezet a társadalmi utópia. Kizárólag jelen idő van...”

Nádas a nyugati államok viszonyulásának módjára magyarázatot talál abban is, hogy a magyar forradalom csupán antisztálinista, s nem antiszocialista megmozdulás volt. „Legalább első lépésben a forradalom a köztulajdonra és a munkás-önigazgatásra építette volna berendezkedését.” Márpedig a kapitalizmus és szocializmus dichotómiája a szovjet imperializmus elutasításától függetlenül érvényben maradt.

„Azóta nemcsak az önkényuralmat gyűlölöm, de a reszpublika és a demokrácia gyengeségei, olcsó színjátékai és önveszélyes elfogultságai láttán sem tudom a fejemet elfordítani” – így zárja be a hetvenöt éves író történelmi tablóját, erkölcsi analizisét, könyörtelen igazmondását, s ha tán az olvasó nem osztozik is minden egyes véleményében – történetesen az utóbbi, a két kötetet lezáró ítélettel azonban bőven egyetért –, a becsületes és bátor gondolkodónak vitázva is tisztelettel és jó szívvel adózik, és ráébred, hogy ama ritka dolog történt meg vele, amiben csak a legjelentősebb írói alkotások részesítették: több lett azáltal, ami súlyt ez a mű rárakott. (*Jelenkor, 2017*)

II.

Vári Fábíán László szülőfaluja, Újlak Kárpátalján, a Tisza felső folyásánál van, messze a hatalmi centrumoktól, világvegi elhagyottságban, mégis végzetes nyomokat hagyott rajta a regnáló hatalom, a szovjet birodalmi erőszak. Az író gyermekkorát feldolgozó életrajzi regény, a *Vásártér* történéseinek idejében a környezet, a civilizációs szint, az életforma megmaradt ugyan falusinak, ám a fiatalabb lakosok gyári munkások lettek, fizetésből élnek. Az író szüleinek is a helyi cipőgyár ad munkát. Több műszakban dolgoznak, s ez a körülmény átrendezi a családi munkamegosztást is: a szerzőt is jobbára nagyszülei nevelték. Vári Fábíán László 1951-ben született, a falut súlyosan érintő háborús idők, a lakosság elhurcolása, Szolyva, a tömeggyilkos gyűjtőtábor rettenete már csak a felnőttek beszélgetéseiben ködlik fel, ő maga nem tanúja semmilyen nagy történelmi eseménynek, a félelem légköre azonban beszívárog idegsejtjeibe, ez különbözteti meg az így felnövő generációkat boldogabb korok gyermekeitől. A körülményekhez mérten Vári Fábíán László elkényeztetett gyerek, gondoskodó nagyszülők házában, udvarában cseperedik, és az utcán, a Vásártér kacsaszatáinál, a kertek alján a szabadjára engedett gyerekcsapatban. Nem észleli, hogy a falu szegény, és hogy a családjuk élete is szegényes, ez a benyomás csak az olvasóban alakul ki a háztáj, a tárgyak, az ételek, a szokások leírása alapján, látva, hogy a varrónő nagymama álló nap a gép fölé görnyed, s reszket, nehogy adócsalásért elkapja a pénzt, látva, hogy a nagypapa által gondozott tehénke beesik az udvaron ásott meszesgödörbe, emiatt végezni kell vele, s a nagypapa szinte beleroppan a csapásba. Egy faluban, egy portán ilyenek a nagy események. Látványos a különbség a Nádas Péter megidézte fővárosi, értelmiségi élettér politikai-közéleti feszültségekkel átszőtt, a nagyvilágba is átnyúló terepe és Vári Fábíán László falujának alig mozduló, végtelenül egyszerű létmódja között. Ráadásul majd' tíz évvel későbbi korszakban gyerekeskedik Vári Fábíán, mint Nádas. Nincs közvetlen emléke a háborúról, és '56 is csak a felnőttek izgatottsága által szűrődik be életébe. Épp ezért meghökkentőek az azonosságok abban, ahogy a két kisfiú reagál a világra. Mint afféle okos gyerekek, szüntelenül hallgatóznak, és szó szerint értelmeznek mindent, emiatt persze törhetik a fejüket,

SZALAY LAJOS, Halász és felesége, 1960

SZALAY LAJOS, Festő, 1962

miért van minden másképpen, mint gondolják. Például az igazságot habozás nélkül kimondják, mert úgy tudják, az a helyes, aztán nem értik a felnőttek bosszankodását az okozott kalamajka miatt. Hajlíthatatlan igazságérzetük folytán a legnagyobb megpróbáltatás számukra az alaptalan rágalom, amelyben, ha meggondoljuk, a gyerekeknek bőven van részük, mert a felnőttek gyanakvóak, rosszhiszeműek velük szemben, könnyen elhiszik, hogy gyümölcsöt loptak, vagy, mint Nádas esetében, bűnös érdeklődést mutattak unokahúguk bugyija iránt. Mindketten rajonganak szüleikért, de ugyanakkor éles kritikával nézik őket, és szégyenkeznek egyes tulajdonságaik miatt. Mindkét fiú viszonya az anyjához szenvedélyesen és súlyosan ellentmondásos, mégis rájuk hárul, hogy ápolói, támaszai legyenek a haldoklónak. Mindkét fiú undorodik a felnőttek bizalmaskodásától, szaguktól, nyáluktól. Kortársaik erotikus játékaival éppúgy nem tudnak mit kezdeni, mint a felnőttek, pláne a szülei szexualitásának jeleivel. Jók akarnak lenni, hogy ne okozzanak gondot, mégis sok baj van velük önállóságra ösztönző természetük miatt. – Joggal feltételezzük tehát, hogy Nádas és Vári Fábrián gyermekkori énjük rekonstrukciója során rendkívüli érzékenységgel és őszinteséggel a gyermeki lét alaptermesztét hozták felszínre, legalábbis olyan korok gyermekeinek öntudatlan vagy titkolt érzésvilágát, amely korokban magányosan nőnek fel még a jó családokban is, mert e családok a túléléssel vannak elfoglalva.

Vári Fábrián László is az emlékidézés lehető legnagyobb pontosságára törekedett, egykori érzelmei felkutatására. Az emlékek – szokásuk szerint – egymást hívták elő. Olyan részletek is kitesztultak előtte a felidézés folyamán, amelyeket annak idején nem észlelt, nem tudatosított, most viszont felnőtt énje számára láthatóak és értelmezhetőek lettek. A szem tehát mindvégig az író szeme, nem az egykor volt gyermeké, s e szem egy belül pergő filmre szegeződik: a gyermeki lény egykori cselekedeteire és az akkor érzékelt, megtapasztalt jelenségekre. Ebből az elbeszélői pozícióból csak néhány közbeiktatott rövid fejezetben mozdul ki az író, kommentárjait, a későbbi időszakok történéseit ezekben közli direkt vallomás formájában. Eleinte mesterkéltnek találhatja az olvasó az alapszövegtől elváló betéteket, de a befejezéshez közeledve igazolva látja e megoldást, mert az idő máig történő kitágításával lehetőség nyílt az író számára, hogy teljességében mutassa meg azt a titokzatos, összegubancolódott köteléket, amely őt s feltehetőleg valamennyiünket a családkunkhoz, a szüleinkhez fűz, s amelyről a regénye szól voltaképpen. A gyermekkor virtuális „filmje” csupán a környezet szemléletes, gazdag megjelenítéséhez nyújtott keretet, persze, ez sem kevés, de az érzelmek drámai kiteljesedése csak a jelenbeli vallomásbetétekben történhetett meg.

A szemléletes, láttató, anyagszerű leírások hol az író lírikus voltát juttatják eszünkbe, hol pedig néprajzosságát. A gyermekkori időtlen szemlélődések jó ízét érezzük a regény kezdetén, midőn a fából készült ajtóablából kiesett ördögszegen át beszökő fénynyalábban a kisgyermekkel együtt tanulmányozzuk a táncoló porszemeket. „Olyan, akár egy fényrúd, de ma inkább azt mondanám, mint a láthatóvá lett röntgensugár. Okom van ezt állítani, mert a fénypászma belsejében mozgalmas és bizonyára örömteli élet zajlik: milliányi porszem, sok-sok apró pihe táncol az istenadta rivaldafényben. És nincs két egyforma porszem, nincs két egyforma pálya. Maga a káosz ez, állapíthatnám meg majd kissé érettebb elmével, de most ártatlannak mondott gyermekként ülök, és bámulom a tetten ért mikrokozmoszt...” – Itt a lírikus prózáját olvassuk, aki jellé lényegíti át a triviális valóság elemeit. A néprajzos pedig a korfestő adatot ismeri fel a valóság elemeiben: például abban, hogy a nagymama a varróműhelyében kabátok kifordítását is vállalja. Ki emlékszik ma, a turkálók és kínai ruhaboltok korában már arra, hogy errefelé a kikopott gallérú, mandzsettájú, de jó anyagból készült ingeken az ügyes asszonyok megfordították a nyakrészt? Télikabátokat, zakókat is kifordítottak a varrónők, hogy a kopott, kifényesedett szövetet belülre rejtsék. Szegénység és áruhiány derül ki ebből az apró momentumból. A nagymama még a cigány asszony kizsírosodott kabátjával is veszkődik, hiszen fizet érte. Sajátos szalonélet zajlik az apró ház konyhájában, be nem áll az ott kuporgó asszonyok szája – a kisfiú legnagyobb gyönyörűségére. Pletykálnak, de közben balladás sorsok is kiderülnek, mint a nagymama hűgáé. A szegény lányka megesett a helyi orvostól, akihez takarítani járt, s miután az ridegen kidobta bajával, gondosan elvégezte munkáját, majd a maradék szublimátot megitta, s három napig haldoklott ezután. A későbbi néprajzkutató e körben értesülhetett először furcsa babonákról, például hogy a fütyüléstől belefűl a kiscsibe a tojásba. De lehetett anekdotát is felcsippenteni, ezt már a nagyapától: a nagyपालádi gazda négy hizott ökrét adta el a vásárban, hogy kistafirungozza a lányát, de a pulyákra gondolva vett léggömböket is, amelyeket a bugyellári-

sához kötözött, azt meg az övébe dugta. Ám áldomásívás közben kiszabadult a bugyelláris, és a léggömbök szépen elszállingóztak a pénzzel együtt az égbe. A gyermekjátékok vagy a kukoricaszárból készített fáklyák, amelyekkel a gyerekek halottak napján sétafikálnak a temetőben, ugyancsak ezt a néprajzi ismeretanyagot szaporítják, valójában minden leírás, azok is, amelyek egyszerűen csak Új-lak mindennapi életének momentumairól szólnak.

Nemcsak a finánctól félhetnek az újlakiak, tarthatnak a betelepített orosz tisztoktól, kivált, ha lerészegednek, s leginkább a házkutatástól, amelynek során előkerülhetnek a gyárból lopott bőrök, amiért több évre börtönbe jut a szerencsétlen rajtakapott tettes. A gyárból ugyanis mindenki lop, a fiú szülei is ijedten megsemmisítik a zsákmányt, amikor egy falubelijük lebukásáról értesülnek. Valójában egymástól is félhetnek, hiszen bárki feljelentheti őket egy rossz szóért. „Kovács Zoltán tiszteletes sétabotjával rámutatott egy süldő lányka mellén díszelgő Lenin-fejes jelvényre, s megkérdezte tőle: Ez neked több, mint Krisztus? [...] Később, amikor fejére olvasták a szovjet hatalom elleni lázítás bűnét, csak hüledezett, mert biztos volt benne, hogy ezt bizonyítani is képtelenség. Hanem a tanúként behívott lányka, amikor a vádló megkérdezte, hogy mit is mondott a pap a komszomolista jelvényre, ezt vallotta: Vedd le és taposd a sárba! [...] A papot kétfelől megragadták, és úgy elvezették, hogy többet sose láttuk – fejezte be a történetet apám.” S minthogy az apa csontra soványodva került haza a szolvyvai táborból, érthető, hogy aggályosan ügyel a viselkedésére, a szavaira, még felesége rossz szemmel nézett barátkozását is csak csínján meri kifogásolni, mert a szabados viselkedésével az anyának rossz példával szolgáló szomszédnő szeretője KGB-tiszt.

A pap történetéről az írói kommentárokat tartalmazó betétek egyikéből értesülünk, hiszen az apa is csak később merészelt beszélni róla, a gyermeki énré összpontosító „filmben” nem merülhetnek fel ilyen témák a szereplők között. Ugyanebben a betétben egyébként a család vallási szokásairól is elmélkedik az író: számot ad a meglazuló kapcsolatról, ami a családjá tagjait a hithez, az egyházi közösséghez fűzte. Vannak istenfélők is köztük, de anyai nagyanyjáiék a vallásos máz alatt sivár szeretetlenségben élnek, megcsúfolva hitük tanítását. Az íróhoz legközelebb e tekintetben is nagyanyja áll, aki nemigen járt templomba, de fia életéért a kertjében egy málnabokor mellé borulva imádkozott.

Vári Fábrián László nyugodt, tárgyyszerű elbeszélői hangja lehetővé teszi, hogy a tragikus árnyékok ne tegyék átokfölddé Új-lakot, hiszen az állandó, szorongató veszélyérzet nem fojtotta el a faluban élők életkedvét, s az emlékek őrzik az élet természetes derűjét is. Az író kellemes otthoniasságot vegyít a fanyar illúziótlansággal, hogy olykor-olykor mosolyoghassunk a bajokon is. Humornak nevezzük azt is, amikor kínjában mosolyodik el az ember: fekete humornak.

Szolvyváról például az jut a nagymama eszébe, hogy élelmet vittek az oda hurcolt hozzátartozóknak, s egyszer velük ment egy sokszoknyás cigány asszony is, aki megdöbbenve fedezte fel a párját az örök között, szuronyos puskával a vállán. A nagymama kedvtelve idézi, amit akkor a nő mondott: „Alikám, te földig angyal, te Ukrajna sépsége, hát te ijjen megbízható vagy?” Szomorú nyelvi humor van abban a mondatban is, hogy „39-be’, amikor újra magyarok lettünk”. És a nagyapa folytatja: „Most, ugyi, már több mint tíz éve oroszok vagyunk. Vagyis mi, te meg én, meg a család és a rokonság magyarok vagyunk, de hát így kell mondani, mert most ők dirigálnak. De előtte, ezt az előbb már mondtam, hivatalosan is magyarok vótunk, azelőtt meg csehek. Mielőtt meg csehek lettünk vóna, egy rövid időig, tizenkilencbe’ románok is vótunk.” Akkor még a nagyapa is gazdálkodott, földje volt, állatai, a románok szekerestül hajtották el a lovait, s vitték, amit tudtak. Az előjárónál botütésekkel adtak választ reklamációjára, így inkább beletörődött a veszteségbe. Aztán mindent elveszített, s beállt mozdonyfűtőnek, hogy elartsa sok gyereket. De lám, felnevelte őket így is, nem a veszteség keserűségét örökíti unokájára, csak rendre elmondja neki, ami volt és ahogy volt.

Végül megmosolyogatóak a kisfiú vérfagyasztó balesetei is. Hihetetlenül sok baj éri. Persze egytől egyig tipikus esemény egy falusi gyereknél. Belelép a forró levesbe. Becsúszik a jégtábláról a tavacskába, lába beragad az iszapba, ott veszne, ha egy nagyobb fiú arra nem járna. Éppen csak pici tüzet szeretne csinálni, de felgyújtja az egész, télre való kukoricaszárkupacot, még jó, hogy nagyobb kár nem lesz belőle. Hintázva fejfel nekilödul egy ott álldogáló gép vasának, vér, agryázkódás. Mi sem természetesebb, mint hogy eltöri a lázmérőt, és veszélyes játékba fog a higanyal. Játéknak indul az is, hogy a kismacsokát a tűzhelyre rakja fel, hogy mulatságos futását lássa, ám szegény jószág a nyitott lyukon át beesik a tűztérbe, a gyerek szeme láttára hal kínhalált. Ez már nem tisztán baleset, ez már bűn volt. Lelkierő kellett hozzá még sok év múltán is, hogy a „tettes” számot adjon

róla. A kínos igazság kimondása a legnehezebb az önvallomások, emlékiratok szerzői számára, s Vári Fábián László az illúziótlan tárgyilagosságnak és az erkölcsi erőnek lenyűgöző példáit szolgáltatja. Nem kíméli sem szeretteit, sem önmagát. Amikor leírja nagyanyja külsejét, összehasonlítván nagyvárosból érkezett nővérével, nemcsak az öreg test, a rossz ruházat jelenített meg, hanem bizony a trágádombon, állva végzett ürítkezés következménye, a szoknyába ivódott áporodott vizeletszag is. Az átlagember álszent, nem akar tudni ilyen részletekről – pedig ki ne őrizne magában hasonlóan szégyellni való emlékeket?! Vári Fábián László önmagát sem kíméli: felidézi egy túl jól sikerült dolgozata dicstelen esetét. Moszkváról kellett írni, és ő minden bimbózó írói készségét beleadta a hozsannába. Tanító nénije hosszan jártatta rajta a szemét: „Ezt te írtad? – kérdezte arcomba hajolva. Én – válaszoltam a legtermészetesebb nyugalommal, s álltam bátran a tekintetét. Nézése ettől tétova lett, ködös, s néhány másodpercig meredten bámult a levegőbe. Aztán ismét rám emelte szemét, de ez már egy egészen másfajta nézés volt, azt hiszem, s akkor már tudtam, hogy ezentúl mindig így fog majd nézni rám.” Olyan ez a jelenet, mint egy iniciálé a diktatúra kódexéből: emblematisz sűrítmény arról a szellemi-lelki zűrzavarról, amelyben a mi nemzedékeink vörös nyakkendő gyermekekorkukat töltötték. Talán mindannyian janicsárkezdemények voltunk, s hogy kit mi mentett meg ettől a sorstól, az az ő külön regénye. Vári Fábián Lászlót bizonyára a tanítónője idegenkedő tekintete is.

Az apa erejében, mindenhatóságában minden gyerek bíz. A fiúgyerek ráadásul valamelyest azonosul is vele, és emiatt igen gyötrelmes elviselni az apa gyengeségét, megalázottságát. Az anya összefeküdt valakivel, az egész falu tud róla, a szülők szétköltöznek, a fiú az anyával marad. Az apja aztán megbékél, visszatér hozzájuk, de a fiú lelke mélyén nem tud megbocsátani anyjának. Az anyában ijesztő energiák feszülnek, az elfojtás alól olykor kitör szertelen nemisége, és ezt az író önkínzó őszinteséggel tárja föl. Nem tabut sért, nem ő sérti meg a tabukat, hanem az anyja tette ezt annak idején, amikor részegségében meztelen mellével ingerelte a fiát, s durva szavakkal illette, miután szegény gyerek dühösen ellenállt neki. Az imént használt szófordulat, hogy Vári Fábián László *feltárja* ezt az igazságot, pontosan fejezi ki, ami történt: betokosodott sebeket tárnak fel az orvosok a tisztulás érdekében – az írók dolga is ez, ha van hozzá bátorságuk.

Az apa a halálos ágyán a fiúra bízta anyját. A megöregedett, leépült asszony ápolása nem kevésbé kínos, megalázó jelenetekkel jár együtt, mint az előbb említett volt. Olyan helyzetek, olyan kényszerű cselekvések sora vár az íróra és feleségére, amilyeneket nagyon-nagyon sokan ismernek és megélték, megélnék naponta magatehetetlenné vált öregjeik gondozása során. Mi mást tehetnének? Ez is hozzátartozik életünkhöz, amely családban zajlik, s ez természetesen terhes kötelességeket is ránc ról, csupán szeméremből, álszeméremből elhallgatjuk az igazságot. „Most jövök rá igazán, hogy az Anyura vonatkozó intelme sokkal inkább végrendelkezés volt, mint kérdés. Istenem, milyen könnyű szájjal, milyen magabiztosan tettem akkor ígéretet! [...] Nem hittem volna, hogy ekkora erőpróba lesz apám utolsó kívánságának eleget tenni. Hát hol neveltek engem? Mikor mulasztottam, hogy hagyhattam ki azt az iskolát, ahol az a bizonyos parancsolat a szülők szeretete és tisztelete mellett az állhatatosságra is megtanítja a fiút? Boldog lehet az az ember, akinek mindezeket nem kell megtapasztalnia, és még boldogabb az, aki szülőanyja utolsó szavára, mozdulatára is szeretettel gondolhat vissza. Bocsáss meg nekem, Uram, én nem tudok!”

Ilyen gondolatok és rémálmok gyötrelmében viszi az író az ebédet az anyja betegágyához naponta. Viszi az utolsó ebédet, már fölöslegesen. S ekkor már csak a szomorúság és talán a megbékélés marad. (*Magyar Napló, 2018*)

A múlt század második felében a gyermekek sebzett családokba születtek Budapesten is, Újpesten is. Ezért bármilyen nagy is a különbség Nádas Péter és Vári Fábián László vállalkozásának műfaja/műfajtalansága és terjedelme között, fel kellett figyelnem a két vallomás egybehangzására és arra, hogy a két, egymástól távoli helyszínen ugyanaz a történelem érhető tetten. Különösen figyelemre méltó volt a két könyv egyezése az igazmondás, az illúziótlanság írói-emberi erkölcsében. Köszönöm a véletlennek, hogy egyszerre kerültek kezembe.